

- F. Dölger**, *Die Urkunden des Johannes-Prodromos-Klosters bei Serrai. Sitzungsber. d. Bayer. Ak. d. Wiss., Philos.-histor. Abteil., Jahrg. 1935 Heft. 9.* 52 σελ.
- Στ. Π. Κυριακίδου**, *Τὰ χρυσόβουλλα τῆς παρὰ τὰς Σέρρας Μονῆς τοῦ Προδρόμου.* Εἰς μνήμην Στ. Λάμπρου (Ἀθῆναι 1934) σελ. 529 - 544.
- A. Soloviev**, *Les Diplomes grecs de Menoikeon. Byzantion 9 (Bruxelles 1934)* σελ. 297 - 325.

Καὶ αἱ τρεῖς ἀνωτέρω πραγματεῖαι ἀσχολοῦνται μὲ τὸ αὐτὸ θέμα: μὲ τὴν ἐξακριβωσιν τῆς χρονολογίας τῶν ἐγγράφων (ἐπομένως καὶ τοῦ ἀπολύσαντος ταῦτα) τῆς παρὰ τὰς Σέρρας Μονῆς τοῦ Προδρόμου, περὶ τῶν ὁποίων, ἀπὸ τῆς εἰς τὴν γνωστὴν συλλογὴν *Acta et Diplomata Graeca τῶν Miklosich - Müller* ἐκδόσεώς των, ἀπὸ τοῦ 1887 δηλαδή, οὐδεὶς πλέον εἶχεν ἐνδιαφερθῆ ἰδιαιτέρως καὶ συστηματικῶς. Ἐκαστος τῶν τριῶν ἀνωτέρω συγγραφέων ἐπελήφθη τῆς ἐξετάσεως τῶν ἐγγράφων τούτων ἀνεξαρτήτως τοῦ ἄλλου καὶ κινούμενος ὑπὸ ἐντελῶς διαφόρου καὶ ἰδιαιτέρου σκοποῦ. Ὁ Soloviev ὠρμήθη ἐκ τῆς ἐξετάσεως τῶν ὑπ' ἀριθ. 94, 95 καὶ 96 χειρογράφων τῆς Ἐθνικῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Βελιγραδίου, τὰ ὅποια περιέχουν ἀντίγραφα 40 (πραγματικῶς 41) ἐγγράφων τῆς ρηθείσης Μονῆς, ὁ Κυριακίδης ἐκ τῆς ἐνασχολήσεώς του περὶ γεωγραφικὰ τινὰ ζητήματα σχετικὰ πρὸς τὰ βυζαντινὰ θέματα, ὁ Dölger ἐκ τοῦ καταρτισμοῦ τοῦ τετάρτου τεύχους τῶν Πινάκων τῶν ἑλληνικῶν αὐτοκρατορικῶν ἐγγράφων. Ὁ Dölger εἶχε τὴν εὐκαιρίαν, πρὸ τῆς δημοσιεύσεως τῶν πορισμάτων τῆς ἐρεύνης αὐτοῦ, νὰ γνωρίσῃ τὰς δύο ἄλλας σχετικὰς ἐργασίας, τὴν τοῦ Soloviev καὶ τὴν τοῦ Κυριακίδου, γνώστης δὲ παντὸς ἄλλου καλύτερος τοῦ ὕλικου τῶν αὐτοκρατορικῶν ἐγγράφων, διαθέτων καὶ τὰ ἐφόδια τῆς διπλωματικῆς ἐπιστήμης, ἐφρόντισε νὰ ἐπιβεβαιώσῃ ἢ, ἐν ἀνάγκῃ, νὰ αἰτιολογήσῃ καλύτερον τὴν ὀρθὴν γνώμην ἀμφοτέρων ἢ τοῦ ἐνὸς ἕξ αὐτῶν ἀναλόγως, ἐν περιπτώσει δὲ διαφωνίας του πρὸς ἀμφοτέρους νὰ δικαιολογήσῃ ἐκτενέστερον τὴν διαφωνίαν του ταύτην καὶ νὰ αἰτιολογήσῃ ἀρκούντως πειστικὰ τὴν ἰδικήν του ἄποψιν, προσάγων συγχρόνως πολλὰ στοιχεῖα ἀφορῶντα εἰς τὴν μορφήν τῶν κειμένων, εἰς τὴν βυζαντινὴν προσωπογραφίαν καὶ εἰς τὴν διπλωματικὴν ἐπιστήμην.

Οὕτω διὰ τῶν ἀνωτέρω πραγματειῶν, καὶ ἰδίως τῆς τοῦ Dölger, ἀπεκτήσαμεν σαφῆ εἰκόνα περὶ τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τῆς ἱστορίας τῆς παραδόσεως τῶν σφραγισμένων ἐγγράφων τῆς Μονῆς τοῦ Προδρόμου, ὡς ἐπίσης περὶ τῆς γνησιότητος καὶ τῆς ἀκριβοῦς χρονολογίας αὐτῶν. Καὶ ἦτο ἀνάγκη νὰ γίνῃ ἢ συστηματικὴ αὕτη ἐργασία, ἐπειδὴ ἐκ τῶν 44 σφραγισμένων ἐγγράφων τῆς Μονῆς ταύτης μέγα μέρος ἐφέρετο ὑπὸ ἐσφαλμένον ὄνομα τοῦ ἀπολύσαντος αὐτό, πλεῖστα δὲ ὑπὸ ἐσφαλμένην ἢ καὶ οὐδεμίαν (ἔστω καὶ φαινομενικῶς

πολλάκις, επειδή πρόκειται περί προσταγμάτων) χρονολογία, σημεία, τὰ ὅποια ἐγένοντο πολλάκις αἰτία νὰ ὀδηγηθοῦν καὶ οἱ μὲ τὸ περιεχόμενον τῶν ἐγγράφων τούτων ἀσχοληθέντες εἰς ἐσφαλμένα ἐπιστημονικὰ συμπεράσματα, τοσοῦτω μᾶλλον, καθ' ὅσον ἡ περισσότερον χρησιμοποιουμένη καὶ γνωστὴ ἔκδοσις τῶν Miklosich - Müller ἦτο καὶ ἡ ὀλιγώτερον ἀκριβής.

Ἡ παράδοσις τῶν σωζομένων 44 ἐγγράφων τῆς Μονῆς τοῦ Προδρόμου εἶναι ἀρκετὰ ἐνδιαφέρουσα. Συμφώνως πρὸς τὸ ἐν ἔτει 1904 ὑπὸ τοῦ Ἡγουμένου τῆς Μονῆς Χριστοφόρου ἐκδοθὲν Προσκυνητᾶριον (πβλ. Dölger σελ. 5 σημ. 1, σελ. 12 κέξ.) ἐσφύζοντο μέχρι τότε εἰς τὴν Μονὴν δύο παλαιοὶ κώδικες ἀναγόμενοι πιθανώτατα εἰς τὸν 14^{ον} αἰῶνα. Ἐκ τούτων ὁ μὲν εἰς (Α) περιεῖχε τὸ τυπικὸν τῆς Μονῆς μετ' ἀντιγράφου τοῦ βεβαιωτικῆς σιγίλλου τοῦ Πατριάρχου Ἡσαΐα τοῦ 1324 καὶ ἑτέρων δεκατριῶν (ἢ δώδεκα; πβλ. κατωτέρω) ἀντιγράφων αὐτοκρατορικῶν ἐγγράφων, ὁ δὲ ἕτερος (Β) περιεῖχε ἀντίγραφα ὅλων τῶν λοιπῶν ἐγγράφων τῆς Μονῆς: αὐτοκρατορικῶν, πατριαρχικῶν καὶ κυρίως ἰδιωτικῶν. Ἡ τύχη καὶ τῶν δύο τούτων σπουδαίων κωδίκων ἀγνοεῖται σήμερον. Τὰ πρωτόγραφα φαίνεται ὅτι εἶχον κατ' ἄλλοτε (βλ. Solonien σελ. 297). Ἐν τούτοις κατὰ τὸν Ἡγούμενον Χριστόφορον ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐγγράφων τέσσαρα — τρία αὐτοκρατορικὰ καὶ ἓν πατριαρχικὸν — ἐσφύζοντο μέχρι τοῦ 1904 εἰς τὸ πρωτότυπον, πιθανώτατα δὲ νὰ ἐσφύζετο καὶ ἕτερον αὐτοκρατορικὸν Ἰωάννου τοῦ Ε', τὸ ὁποῖον, επειδὴ ἦτο κολοβόν, δὲν θὰ ἀνεγνώρισε ὁ Ἡγούμενος Χριστόφορος (πβλ. Dölger σελ. 4). Ἀλλὰ καὶ τὰ τέσσαρα (ἢ πέντε) ταῦτα πρωτόγραφα ἀπωλέσθησαν, δὲν εὐρίσκονται σήμερον εἰς τὴν Μονήν.

Διεσώθησαν ὁμως μέχρι σήμερον τρία χειρόγραφα ἀντιγραφέντα ἐκ τῶν παλαιῶν τούτων κωδίκων καὶ περιέχοντα κατὰ διάφορον σειρὰν καὶ ἀριθμὸν 42 ἐγγραφα ἐκ τῶν 44 τῆς Μονῆς. Τὸ παλαιότερον ἐξ αὐτῶν χειρόγραφον κατηρίσθη εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ 19^{ου} αἰῶνος προτροπῇ τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων Χρυσάνθου Νοταρᾶ καὶ περιέχει ἐκτὸς τοῦ τυπικοῦ τῆς Μονῆς 14 ἐγγραφα ἐν ἀντιγράφῳ (ἑπτὰ χρυσοβούλλους λόγους, τρία χρυσοβούλλα σιγίλλια, δύο προστάγματα, ἓνα χρυσοβούλλον λόγον τοῦ Στεφάνου Δουσάν καὶ ἓν πατριαρχικὸν σιγίλλιον)· σήμερον ἐναπόκειται εἰς τὸ ἐν Κων/πόλει Μετόχιον τοῦ Παναγίου Τάφου. Ἀναμφιβόλως τὸ χειρόγραφον τοῦτο ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸν παλαιὸν κώδικα τῆς Μονῆς Α. Τὰ ἐν αὐτῷ περιεχόμενα 14 ἐγγραφα ἐξέδωκε τὸ πρῶτον ὁ Κ. Σάβας εἰς τὴν Μεσαιωνικὴν Βιβλιοθήκην τόμ. 1 (Βενετία 1872) σελ. 211-242, ἀργότερον δὲ περιελήφθησαν εἰς τὴν γνωστὴν συλλογὴν τῶν Miklosich - Müller, Acta et Diplomata Graeca τόμ. 5 (Vindobonae 1887) σελ. 88 κέξ.

Δεύτερον χειρόγραφον καταρτισθὲν τὸ 1858 ὑπὸ τοῦ Οἰκονόμου Νικολάου Παπαδημητρίου ἐπὶ τῇ βάσει ἐπίσης τοῦ παλαιοῦ κώδικος τῆς Μονῆς Α καὶ περιέχον 12 ἐγγραφα (ἐκτὸς δηλαδὴ τοῦ χρυσ. λόγου τοῦ Στεφάνου

Δουσάν Miklosich - Müller XVI και ἑνὸς χρυσ. σιγιλίου Ἀνδρονίκου Β') ἐναπόκειται σήμερον εἰς τὴν Ἐθνικὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Βελιγραδίου ὑπ' ἀριθ. 94. Τὸ χειρόγραφον τοῦτο παραδίδει τὰ κείμενα τῶν ἐγγράφων πιστότερον τοῦ προηγουμένου. Περί ἐκδόσεως τινῶν ἐξ αὐτῶν πβλ. Soloviev σ. 299-305.

Τρίτον χειρόγραφον περιέχον ἔγγραφα τῆς Μονῆς ταύτης ἐναπόκειται ἐπίσης εἰς τὴν Ἐθνικὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Βελιγραδίου ὑπ' ἀριθ. 95 καὶ 96. Τὸ χειρόγραφον τοῦτο κατηρτίσθη τὸ 1856 ὑπὸ τινος Γεωργίου Ἰωαννίδου καὶ περιέχει 28 ἔγγραφα (πραγματικῶς 29, διότι τὰ παρὰ Miklosich-Müller ὑπ' ἀριθ. XXIV καὶ XXV ἔγγραφα φέρονται εἰς τὸ χειρόγραφον τοῦτο ὡς ἓν), ἐκ τῶν ὁποίων 21 συνοδεύονται ὑπὸ ἰταλικῆς μεταφράσεως. Ἐκ τῶν 29 τούτων ἐγγράφων ἓν μόνον — ὁ χρυσοβούλλος λόγος τοῦ Δουσάν Miklosich-Müller XVI — περιέχεται καὶ εἰς τὸ πρῶτον ἐνταῦθα ἀναφερόμενον χειρόγραφον τοῦ Παναγίου Τάφου. Ἐκ τούτου συμπεραίνομεν ὅτι τὰ λοιπὰ 28 ἀντεγράφησαν ἐκ τοῦ παλαιοῦ κώδικος τῆς Μονῆς Β. Καὶ τὰ 28 ταῦτα ἔγγραφα φέρονται ὡς ἀπολυθέντα ὑπὸ τοῦ Κράλη τῆς Σερβίας Στεφάνου Δουσάν τοῦτο συνέβαλεν ὄρισμένως εἰς τὸ νὰ παραληφθῇ ἐκ τοῦ ἐτέρου παλαιοῦ κώδικος τῆς Μονῆς Α τὸ μόνον ἐκεῖ περιληφθὲν χρυσοβούλλον τοῦ Δουσάν. Πραγματικῶς ὅμως ἐκ τῶν 28 (29) τούτων ἐγγράφων μόνον 8 ἔχουν ἀπολυθῆ ὑπὸ τοῦ Δουσάν: δύο χρυσοβούλλοι λόγοι καὶ ἕξ προστάγματα. Τὰ λοιπὰ ἀπελύθησαν ὑπὸ Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων: Ἀνδρονίκου Β' καὶ Γ' καὶ Ἰωάννου Ε'. Παρὰ τὴν πλαστογραφίαν τῶν ὑπογραφῶν τὸ κείμενον τῶν ἐγγράφων φαίνεται ὅτι ἔμεινε ἄθικτον.

Ἡ προσθήκη αὕτη τοῦ ὀνόματος τοῦ Δουσάν κάτωθεν αὐτοκρατορικῶν προσταγμάτων, τὰ ὁποῖα, ὡς γνωστόν, δὲν φέρουν τὴν ὑπογραφήν τοῦ ὀνόματος τοῦ βασιλέως, καὶ ἐνὸς εἰς τὸ τέλος κολοβοῦ χρυσοβούλλου λόγου Ἰωάννου τοῦ Ε' ἐφάνη εὐκολοὺς καὶ ἱκανὴν νὰ παραπλανήσῃ μὴ εἰδήμονας· εἶχεν ὅμως καὶ τοὺς λόγους τῆς. Αἱ ὑπογραφαὶ ἐθεωρήθησαν ὡς ὑπάρχουσαι εἰς τὸν παλαιὸν κώδικα ὑπὸ τοῦ ἀντιγραφῆως Ἰωαννίδου ἢ ἵνα πληρωθῇ οὗτος καλῦτερον ὑπὸ τοῦ Σέρβου συλλογῆως ἀρχαίων κειμηλίων Στεφάνου Verkovic', ἢ τῇ ἀπαιτήσει τοῦ τελευταίου τούτου, ὅστις ἐνόμιζεν ὅτι ἐξυπηρετεῖ διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ καλῦτερον τοὺς ἐθνικιστικούς του σκοπούς Ὁ Verkovic' δὲ οὗτος ἦτο καὶ ὁ κομίσας τὸ χειρόγραφον τοῦτο 95 + 96 καὶ τὸ ἕτερον 94 περὶ τὸ 1860 εἰς τὸ Βελιγράδιον (Soloviev σελ. 316 κῆξ.).

Ἄλλ' ὁ Ἰωαννίδης εἶχε καὶ δεύτερον ἀντίγραφον τῆς πρώτης σειρᾶς 1-21 τῶν εἰς τὰ χειρόγραφα 95 + 96 τοῦ Βελιγραδίου περιεχομένων ἐγγράφων, τὸ ἀντίγραφον δὲ τοῦτο προσέφερε τὸ 1876 εἰς τὸν Carl Hopf. Βραδύτερον περιήλθε τοῦτο εἰς χεῖρας τῶν Miklosich-Müller, οἱ ὁποῖοι συμπεριέλαβον τὰ ἐν αὐτῷ 21 (22) ἔγγραφα (μετὰ τῶν πλαστογραφημένων ὑπογραφῶν τῶν) ὁμοῦ μετὰ τῶν ὑπὸ τοῦ Σάθα ἐκδοθέντων 14 ἐγγράφων εἰς τὸν 5^{ον} τόμον τῶν Acta et Diplomata Graeca, ἀλλάξαντες τὴν σειρὰν

καὶ ἐν μέρει ἐσφαλμένους χρονολογήσαντες αὐτά. Τὸ χειρόγραφον τοῦτο εἶναι ἄγνωστον ποῦ εὑρίσκεται σήμερον. (πβλ. Dölger σελ. 10 σημ. 1 καὶ σελ. 18.)

Τὰ τρία ταῦτα χειρόγραφα, ἦτοι τὸ εἰς τὸ ἐν Κων/πόλει Μετόχιον τοῦ Παναγίου Τάφου ἔναποκείμενον, καὶ τὰ δύο τὰ εἰς τὴν Ἐθνικὴν Βιβλιοθήκην τοῦ Βελιγραδίου ὑπ' ἀριθ. 94 καὶ 95 + 96 ἔναποκείμενα, περιέχουν 42 ἔγγραφα τῆς Μονῆς. Δύο ἀκόμη ἔγγραφα διεφύλαξε καὶ ἐξέδωκε τὸ 1904 μεταξὺ ἄλλων 18 γνωστῶν ἤδη ὁ Ἑγούμενος Χριστόφορος εἰς τὸ καὶ ἀνωτέρω μνημονευθὲν Προσκυνητάριον, τὸ ἐν ἑκ τῶν ὁποίων ἀπελύθη ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου Μουράτ τοῦ Α' τὸ 1372, μέχρι τότε ἀνέκδοτον καὶ ἐντελῶς ἄγνωστον, τὸ δὲ ἄλλο ὑπὸ τοῦ Πατριάρχου Καλλινίκου τοῦ Β' τὸ 1698, γνωστὸν, ἀλλὰ πιθανώτατα ἀνέκδοτον μέχρι τότε.

Αὕτη εἶναι συντόμως ἡ παράδοσις τῶν 44 ἔγγράφων τῆς παρὰ τὰς Σέρρας Μονῆς τοῦ Προδρόμου, ἐκ τῶν ὁποίων 10 εἶναι χρυσόβουλλοι λόγοι, 3 χρυσόβουλλα σιγίλλια, 27 προστάγματα, 2 πατριαρχικά σιγίλλια, 1 πρακτικὸν καὶ 1 σουλτανικὸν ἔγγραφον. (Ὁ εἰς τὴν πραγματείαν τοῦ Κυριακίδου ἐπομένως δοθεὶς τίτλος «Χρυσόβουλλα» δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὸ πραγματικὸν εἶδος ὄλων τῶν ἔγγράφων). Ὁ ὑπὸ τοῦ Dölger εἰς τὸ τέλος τῆς πραγματείας αὐτοῦ σελ. 47 - 48 ἐποπτικὸς πίναξ δίδει ἀκριβῆ εἰκόνα τῆς χρονολογικῆς σειρᾶς, τοῦ σκοποῦ τῆς ἀπολύσεως κλπ. τῶν ἔγγράφων. Θὰ ἦτο ὅμως προτιμότερον ὁ αὖξων ἀριθμὸς τῶν ἔγγράφων νὰ ἀνταποκρίνεται ἐδῶ καὶ πρὸς τὸν πραγματικόν· τὰ μὴ δυνάμενα νὰ χρονολογηθοῦν ἐπακριβῶς ἠδύναντο δι' ἄλλου τρόπου νὰ ἐξαρθοῦν. Ἐπίσης ὅπως τὸ ὑπ' ἀριθ. 3 οὕτω καὶ τὰ ὑπ' ἀριθ. 8 καὶ 32 πρέπει νὰ δηλωθοῦν ὡς «χρυσόβουλλα σιγίλλια». Ἡ γραφή Potholinon (Dölger σελ. 39 XXVII καὶ σελ. 47 ἀριθ. 16) πρὸς ἀπόδοσιν τοῦ ἑλλην. Ποδολινὸν δὲν εἶναι ὀρθή· προτιμητέα ἢ διὰ τοῦ Podolinon ἀπόδοσις. Ἡ γραφή Πηλορύγιον, τὴν ὁποίαν δέχεται ὁ Κυριακίδης σελ. 534 ἀντὶ τῆς γραφῆς Πηλορηγιον, μοῦ φαίνεται ἢ ὀρθή.—Ἐπιθυμῶ ἀκόμη νὰ παρατηρήσω τὰ ἔξης ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν παλαιὸν κώδικα τῆς Μονῆς Α. Ἐπειδὴ, ὡς εἶδομεν, τὸ ὑπ' ἀριθ. XIV (Sathas-Miklosich-Müller) χρυσόβουλλον σιγίλλιον οὔτε τὰ χειρόγραφα τοῦ Βελιγραδίου (μάλιστα δὲ τὸ ὑπ' ἀριθ. 94) οὔτε τὸ Προσκυνητάριον παραδίδουν, μοῦ φαίνεται πιθανὸν ὅτι καὶ εἰς τὸν παλαιὸν κώδικα Α δὲν περιείχετο τοῦτο· πρέπει ἐπομένως νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ὁ ἀντιγραφεὺς τοῦ χειρογράφου τοῦ Παναγίου Τάφου ἀνέγραψε τοῦτο ἕκ τινος λυτοῦ (πρωτοτύπου;) ἔγγράφου σφωσμένου τότε εἰς τὴν Μονήν.

Διὰ τῆς συστηματικῆς ταύτης ἐξετάσεως τῶν ἔγγράφων τούτων ἀπέβησαν τὸ πρῶτον ἱστορικῶς χρησιμοποίησιμα ταῦτα, εἰς τοῦτο δὲ συνέβαλεν ἀναμφιβόλως περισσότερον παντὸς ἄλλου ἢ ἀνωτέρω πραγματεία τοῦ Fr. Dölger. Αἱ μέχρι τοῦδε ἐκδόσεις ὅμως οὔτε πλήρεις εἶναι οὔτε ἀνταποκρίνονται εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τῆς ἐπιστήμης. Ὡς φαίνεται ἐκ τῶν παρατηρήσεων τοῦ

Dölger καὶ ἕκ τινων δειγμάτων παραβολῆς πρὸς ἄλλας ἑκδόσεις ἢ χειρόγραφα, τὰ ὅποια οὗτος παραθέτει ἐν σελ. 15-17, ἢ νέα ἑκδοσις πρέπει νὰ λάβῃ ὡς βάσιν τὸ Προσκυνητάριον, τὸ ὁποῖον παραδίδει πιστότερον τὰ κείμενα τῶν ἐν αὐτῷ ἑκδεδομένων 20 ἔγγραφων. Διὰ δὲ τὰ μὴ ἐν τῷ Προσκυνηταρίῳ ἀπαντώμενα 24 ἄλλα ἔγγραφα πρέπει νὰ ληφθοῦν ὡς βάσις τὰ χειρόγραφα τοῦ Βελιγραδίου (πβλ. Dölger σελ. 18).

A. ΣΙΓΓΑΛΑΣ

G. de Jerphanion, *Les églises rupestres de Cappadoce (une nouvelle province de l'art byzantin)*, Planches, *Troisième Album*, Paris 1934.
Ἐκδίδεται ὡς 6^{ος} τόμος τῆς *Bibliothèque archéologique et historique* τῆς *Service des antiquités et des beaux-arts* (*Haut-Commissariat de la République française en Syrie et au Liban*).

Ὁ διεθνῶς γνωστὸς διὰ τὰς μεγάλας ἐργασίας του περὶ τῶν ὑπογείων ἐντὸς βράχων ἐκκλησιῶν τῆς Καππαδοκίας πατὴρ Guillaume de Jerphanion ἐξέδωκε τρίτον Λεύκωμα εἰς τὸ σχῆμα τῶν δύο προηγουμένως ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθέντων (πρβλ. Ἑπετ. Ἐτ. βυζ. σπουδῶν τόμ. Γ'. σελ. 345 καὶ τόμ. Σ'. σελ. 406 κ.έ.). Διὰ τοῦ Λευκώματος τούτου, ὅπερ εἶνε τὸ τελευταῖον, συμπληροῦνται τὸ πολῦτιμον ὕλικὸν τῶν ἀρχαίων ὑπογείων ναῶν τῆς Καππαδοκίας.

Ὁ νέος τόμος περιέχει εἰς 63 πίνακας: κατόψεις, φωτοτυπίας, σχέδια καὶ ὕδατογραφίας — ἐξ ὧν δύο ἔγχρωμοι πρὸς μελέτην τῶν λεπτομερειῶν — σειρὰν εἴκοσι περίπου ναῶν. Οἱ ναοὶ οὗτοι, ἐξ ὧν πλεῖστοι εἶνε χρονολογημένοι ἐξ ἐπιγραφῶν, ἀνάγονται εἰς τοὺς ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τῶν εἰκονομάχων μέχρι τοῦ 15^{ου} αἰῶνος χρόνου.

Ὁ πατὴρ de Jerphanion καὶ εἰς τὸ τρίτον τοῦτο Λεύκωμα, ὡς καὶ εἰς τὰ δύο προηγούμενα, δὲν παραθέτει τὰς εἰκόνας τῶν ναῶν κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν. Ἡμεῖς εἰς τὴν σύντομον ταύτην βιβλιοκρισίαν τοῦ νέου Λευκώματος ἀναφέρομεν τὰ μνημεῖα κατὰ τὴν σειρὰν τῶν χρονολογιῶν, ἥτις ἀφ' ἑνὸς μὲν ὑπάρχει εἰς αὐτὰ τὰ μνημεῖα καὶ ἀφ' ἑτέρου παρέχεται ὑπὸ τοῦ ἰδίου εἰς τὴν δημοσιευθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ μελέτην ἐν *Échos d'Orient* XXX (1931) σ. 5-27.

Ἐκ τῶν δημοσιευμένων καππαδοκικῶν μνημείων ἰδιαιτέρον ἐνδιαφέρον ἔχουν οἱ ναοὶ τῆς ἐποχῆς τῶν εἰκονομάχων (ἅγιος Βασίλειος πλησίον τῆς Σινασοῦ καὶ ἅγιος Στέφανος πλησίον τοῦ Τζεμίλ πίν. 154, 155, 158), οἷτινες ἀντὶ τῶν συνήθων ἱερῶν σκηναῶν καὶ προσώπων κοσμοῦνται ἐξ ὀλοκλήρου μὲ γεωμετρικὰς καὶ φυτικὰς διακοσμήσεις, πλέγματα καὶ σταυρούς. Οἱ σταυροὶ εἰς τὴν ἀψίδα καὶ τὴν ὀροφήν παρίστανται κατάκοσμοι ἐκ πολυτίμων